

УДК 159.923:17.023.36

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Потапчук Т.В.

У статті розглядається українська національна культура, що пройшла складний шлях, увібрала в себе кращі надбання минулого, збагатившишись культурами інших народів і збагативши світову культуру. Українська національна культура є узагальненим вираженням творчих зусиль усього українського народу, його світорозуміння, релігії, моралі, художнього мислення. Культура стає способом вираження національної ідентичності та виявлення сенсу буття народу.

***Ключові слова:** українська національна культура, фольклор, мистецька освіта, національно-культурна ідентичність, особистість.*

В статье рассматривается украинская национальная культура, которая прошла сложный путь, вобрав в себя лучшие достижения прошлого, обогатившись культурами других народов и обогатив мировую культуру. Украинская национальная культура является обобщенным выражением творческих усилий всего украинского народа, его миропонимания, религии, морали, художественного мышления. Культура становится способом выражения национальной идентичности и выявление смысла бытия народа.

***Ключевые слова:** украинская национальная культура, фольклор, художественное образование, национально-культурная идентичность, личность.*

The author considers the Ukrainian national culture that went along the rough road absorbing the best attainments of the past, enriching itself with the cultures of other nations and contributing to the world culture. The Ukrainian national culture is a generalized manifestation of the creative efforts of the whole Ukrainian nation, its world outlook, religion, moral, and artistic thought. The culture becomes a means of expressing national identity and determining the sense of the nation's existence.

***Key words:** Ukrainian national culture, folklore, art education, national and cultural identity, personality.*

Національна культура в переліку національних цінностей посідає найважливіше місце. Її елементами є звичаї, традиції, обряди, фольклор, побут тощо. Через неї виражається належність індивіда до певного стилю мислення і способу життя, а відтак і до самої нації.

Однією із характерних рис української національної культури є споконвічне прагнення української нації до краси і до її проявів у побуті, в оточуючих предметах, у суспільному житті. Українська національна культура характеризується як певна матеріальна і духовна цілісність, системно впорядкована щодо людини й суспільства.

“Культура стає способом вираження національної ідентичності та виявлення сенсу буття народу; цілісна національна культура формує конкретну людину; суспільство формується в лоні національної культури”, – стверджував І.Дзюба [1, с. 41–

42]. Через національну культуру виражається належність індивіда до певного стилю мислення і способу життя, а відтак і до самої нації.

Так, загальним нарисом розвитку й здобутків української культури стало дослідження І.І.Огієнка, в якому було проаналізовано розвиток культури України, її окремих складових, порушено питання про її відродження. Незабутніми є його слова про українців: “Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатої культури й яскравої талановитості. Візьми його пісню: її утворив народ наш такою, як ніхто з інших народів... Наші пісні – це такий рай, це привабливі чари, ті чари всім світом визнано за ними” [5, с. 5]. У працях І.І.Огієнка було зроблено спробу виділити національну культуру як цілісність в окремий предмет розгляду, дати добре продумане схематичне окреслення загальної картини її розвитку. Автор прагнув надати переконливості образу української культури в

очах усього суспільства, щоб той образ став чинником у мобілізації волі народу на боротьбу за власну державу.

Узагальнюючи сучасний культурологічний досвід, відомий дослідник М.В.Гончаренко зазначає, що про високу історичну зрілість і міжнародне значення будь-якої національної культури, яка прагне статусу світової, можна говорити тоді, коли вона, по-перше, здатна ставити і розв'язувати провідні загальнолюдські проблеми, що зачіпають корінні запити людського буття, які не обмежуються суперлокальними інтересами; коли її ідеали, цілі й програми збігаються з об'єктивним напрямом історичного поступу і виражают потреби суспільного прогресу; коли вона висуває художників, учених і діячів культури, здатних виразити ці потреби та ідеали з такою мірою істини й досконалості, що їх творчість набуває міжнародного значення; по-друге, коли вона досягає такого рівня розвитку, що її можна розглядати як цілісну систему, всі елементи якої міцно пов'язані між собою, продуктивно функціонують, підтримують на належному рівні її життезадатність і спроможність самозбереження; по-третє, коли вона тісно і дієво включена в міжнародний культурний процес, коли її духовні цінності ефективно діють на міжнародній арені, а її творчі сили беруть активну участь у культурному житті всього світу, в розв'язанні так званих глобальних проблем людства — політичних, правових, екологічних і т.ін.; по-четверте, коли вона має багатий духовний і матеріальний потенціал, здатний зумовити її фактично безмежний успішний розвиток, коли її властива здатність до самовідтворення на вищому рівні.

Тому мета статті — розглянути українську культуру в умовах зростання національно-культурної ідентичності особистості.

Питання української національної культури розглядались і вивчались досить широко і змістовоно (М.Корніenko, В.Г.Кузь, Ю.Д.Руденко).

Осмисленню шляхів розбудови української культури присвячують свою роботу установи Національної академії наук (Інститут історії, Інститут мистецтвознавства, етнології і фольклористики ім. М.Рильського, Інститут археології, Інститут літератури, Інститут соціології, Інститут філософії).

Опрацьовано декілька концепцій розвитку української культури за участю відомих учених Г.Д.Вервеса, І.М.Дзюби, М.І.Гончаренка, М.В.Поповича, П.П.Толочка та інших.

Водночас зростають вимоги до національної культури, до більш ширшого розкриття спектру її функцій — особливо в сучасній ситуації, коли вона прагне зайняти гідне місце в світовому співтоваристві.

У суспільстві все більше усвідомлюється загальна потреба в культурі як підйомі, що здатна вплинути на поступ суспільства в цілому. Культура все ґрунтовніше починає розумітись як найважливіший здобуток нації, її достоїнство і сутність, бо культура — це те, що зберігає й утверджує не тільки особистісне, але й національне існування.

Базовим буттям людини є її буття в світі культури як певному культурному (національному) життєвому світі, а тому важливим показником розвитку самої культури є стан культурної самосвідомості та вектору потреб її громадян.

Перспективність розвитку української культури залежить від готовності її представників до культурної активності, яка значною мірою залежить від стану

їхнього менталітету. У ньому як характерну рису українця багато дослідників називають комплекс меншовартості, втрату національної гідності.

Певний стриманий оптимізм відносно перспектив розвитку національно-культурної активності громадян України викликав той факт, що вони мають досить високе бажання, прагнення підвищувати рівень власної культури.

Базовою основою всіх змін у культурі є стан духовних потреб громадян. Тому важливо підкреслити, що переважна більшість громадян України визначались у своїй потребі знань щодо культури власної нації. Водночас потребу “в знаннях з історії та національних особливостей української культури”, які складають “ядро”, основу культури, мають майже три чверті громадян, а одна четверта — “загальною мірою”, бо стала приділяти їй в останні роки більше часу.

Передумовою розвитку української культури є зростання в багатьох її сферах національної культурної самосвідомості, реального освоєння культури.

Сьогодні основним засобом в освоєнні здобутків української культури виступають засоби масової комунікації (радіо, телебачення, преса, кіно), позитивний вплив яких відзначає три чверті громадян.

Важливою традицією розвитку української культури був і є її високий фольклоризм, порівняно з високорозвиненими країнами. Переважна більшість вважає, що за останні роки відбулися позитивні зміни в опануванні населенням фольклору, звичаїв, народного мистецтва. Результати вивчення разом з тим свідчать, що народ не просто підтримує етнографічну культуру як таку, а ставить на одне із головних місць в її опануванні якісний рівень (“відродження української культури в її кращих класичних зразках”) [3].

Говорячи про національну культуру, виділяємо такий її компонент як фольклор, який є важливою особливістю етнічного світосприймання. Він володіє найбільшим етнокультурним потенціалом. У народній музиці, піснях, танцях відображені глибинні риси українців — національний характер, темперамент, їх історичне минуле тощо. Фольклор містить у собі національні знакові системи, символіку (кольорова гама, орнамент, історично-культурні символи тощо).

Фольклор ще й виступає тією формою національної культури, яка не може регресувати, він є невичерпним, безмежним для вдосконалення. Доказом цьому слугує той факт, що навіть коли зникає якийсь народ, його фольклорні здобутки залишаються жити, їх починають використовувати представники інших народів й у кожного вони будуть інтерпретуватися по-своєму, а головне, набудуть сучасногозвучання, тобто вони є придатними для сучасної цивілізації. Ось чому національна культура, яка бере початок з фольклору і сягає найвищих зразків національного духу, є суттевим елементом у формуванні особистості.

В умовах гуманітаризації навчально-виховного процесу основна увага вчених, педагогів-практиків зосереджується на таких проблемах освіти, як засвоєння культурно-історичних надбань світового масштабу, сприйняття та розуміння національного культурного досвіду попередніх епох та сучасності, саморозвиток і самоактуалізація особистості шляхом

підвищення власного професійного та духовного рівня тощо. У зв'язку з цим сучасна освітня сфера розвивається переважно на основі пріоритету принципів особистісно та змістовно орієнтованого навчання. На думку І.А.Зязуна, останній принцип у сучасному розумінні – це культуроорієнтована діяльність, бо до змісту освіти, крім науки, входять і інші складові культури: мистецтво, досвід, які передаються традиціями і звичаями, релігійні вірування тощо [2, с. 21].

Перетворюючись на особистісно-суб'єктивну форму, культура стає надбанням людини, сприяє реалізації закладених у ній можливостей. Особистість, сприймаючи культурний досвід у світовому вимірі та переосмислючи надбання власної етнічної культури, формує в собі необхідні якості професійної компетенції, загальної ерудиції і найважливіше – кристалізує світоглядні орієнтири, що співвідносні з поняттям духовності. Це етико-естетична категорія, що є своєрідним результатом впливу етнопедагогічних зasad, активної самоосвіти, дієвої життєвої позиції індивіда, високого рівня соціалізації, “сукупність психічних явищ, що характеризують внутрішній, суб'єктивний світ людини, основні риси культурної спрямованості особистості – її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов'язків і до самої себе, її осмислення, бажання, волю, естетичні й моральні почуття” [9, с. 183].

Неодноразово вчені наголошували на тому, що саме мистецтво наділене специфічною функцією – формувати світогляд особистості, сприяти підвищенню рівня її духовного розвитку. Світоглядна функція різновидів мистецтва репрезентується через осмислення результатів художньо-естетичного осянення дійсності, втілених у мистецьких творах. Саме через їх безпосереднє вивчення, розуміння формується духовність особистості. На думку О.П.Рудницької, з цим поняттям “співвідноситься світоглядна позиція, яка санкціонує культурний спосіб життя, констатує сутність культури як сфери загальнолюдських цінностей і в такий спосіб виступає критерієм справжнього людського прогресу” [8, с. 48–49]. Продуктивність впливу культурних надбань на духовний розвиток особистості забезпечується через мистецьку освіту: або шляхом рефлексійної самоосвіти, або розгалуженою системою художньо-естетичних дисциплін у навчальних закладах різного типу.

Призначення філософії мистецької освіти – віднайти способи духовно-практичного осянення результатів діяльності людини в різних сферах мистецтва. У системі проблематики філософії мистецької освіти як “науки про закономірності цілеспрямованого процесу та результату опанування художніх цінностей та пов'язаного з ним розвитку особистості засобами мистецтва” виокремлено три групи: “перша пов'язана з розкриттям сутності художньої творчості, специфіки засобів виразності, їх символічної природи, особливостей різновидів мистецтва в їх численних вимірах і формах, культурних традицій тощо; друга стосується основ сприйняття та розуміння мистецтва, природи його естетичного переживання, взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних чинників у процесі інтерпретації художніх творів; третю групу становить соціологічна та культурологічна галузь

знань, спрямована на розкриття специфіки суспільного життя мистецтва, об'єктивно-реальних художніх цінностей, а також соціальних функцій мистецької освіти” [8, с. 33–34].

Формування духовної культури особистості як інтегрованої властивості, визначається багатьма факторами: світоглядною спрямованістю, професійною компетентністю, внутрішніми критеріями художньо-естетичного осянення світу тощо. Найважливіша умова формування духовності – вироблення світоглядної культури особистості, що зумовлює рівень сприйняття духовно-утилітарного культурного досвіду та практичне утвердження його в сфері особистої життедіяльності. Особистість, осмислюючи та засвоюючи певний культурно-естетичний досвід етносу, безпосередньо стикається зі сфорою мистецької освіти, яка здійснює визначальний вплив на розвиток інтелектуально-емоційних компонентів духовного становлення особистості, сприяє формуванню цілісного культуроідповідного світосприйняття та реалізації його в духовно-практичній діяльності.

У сприйнятті особистістю стійких моделей етнічних уявлень та форм поведінки визначальною є роль національної традиційної культури, а тому вона є дієвим фактором виховного впливу. “Виховання – це насамперед “виріання в себе” кожною особистістю культури рідного народу. Вона допомагає передачі, освоєнню і творчому використанню нині сущими поколіннями досвіду попередніх поколінь, забезпечує продовження у віках культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів, творить із вихованця людину даної епохи”. У навчально-виховному процесі студентською молоддю крізь призму сприйняття українського традиційного мистецтва засвоюється механізм колективної (національної) пам'яті, що включає в себе традиційні народні уявлення про світ та ритуальну сферу життедіяльності певного етносу. Цей “теоретико-практичний” культурний досвід акумульований у текстах усної народної творчості. У них зосереджені вироблені історично морально-естетичні цінності певного суспільства, які є факторами впливу на духовність молодого покоління, що полягає передусім у “формуванні національної самосвідомості, патріотизму, любові до рідного народу, уявлень про його місце в контексті світової історії, культури” [5].

Проблеми впливу етнопедагогічних чинників на духовність особистості та формування його національної самосвідомості, зокрема, за допомогою фольклорного мистецтва, досліджували Г.Васянович, О.Рудницька, М.Стельмахович, Б.Стуларик, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Г.Філіпчук, В.Чорнобай, Л.Шемет та ін. Окрім питання фольклорно-етнографічного виховання вивчали Т.Гонтар, М.Козій, О.Отич, В.Радкевич, С.Стефанюк, В.Стрільчук. Проблема фольклорної компетенції майбутніх філологів стала об'єктом дослідження О.Семеног, музичної фольклористики – А.Ільницького, Т.Кухарської; декоративно-ужиткового мистецтва – Є.Антоновича, З.Резніченко, Т.Шпікалової; родознавства – С.Черепанової та ін. Поліаспектним є питання інтерферентних зв'язків фольклору та художньої літератури, яке представлене в теоретичних та методологічних працях С.Грици, М.Дмитренка, С.Єрмоленко, В.Погребенника, С.Росовецького, М.Русина та ін. Аспектам методології викладання української літератури у її

взаємозв'язку з фольклорно-етнографічним фондом культури присвячені праці Л.Дергаль, Н.Заячківської.

Фольклорний пласт культури оцінюється вченими і у різних вимірах. Зокрема, Б.Путілов виокремлює такі позиції: фольклор як усна традиція у протиставленні писемній формі культури; фольклор як явище пережитку – залишки архаїчної “усної культури”; фольклор як “жива старовина”, зосередження давніх національних цінностей, що відображають дух народу; фольклор як традиційна обрядовість. Важливим у контексті нашого дослідження є визначення вченим фольклору як явища культури, що існує на всіх етапах історії людського суспільства й охоплює період від первісності до сучасності. На кожному етапі фольклор має свої специфічні якості, свій склад, свої суспільні функції. Разом з тим історія фольклору, його побутування визначається глибокою наступністю, дією традиційних універсалій, збереженням на наступних етапах сформованих цінностей не тільки як пережитків, але й як живого спадку [7, с. 56]. Сакральні уявлення про світ споконвіку передавалися з покоління в покоління. Народнопоетичні зразки культури сприяли такому стійкому механізму передачі. “Фольклор у комунікативному аспекті є комплексною формою передачі інформації всередині власної культури й поза нею. В цьому плані значну роль має саме повідомлення, його передача, конкретні умови й культурний контекст, характер виконання, а також психологічно-соціальні стосунки між відправником і реципієнтом” [4, с. 43].

Сучасні дослідники фольклорного досвіду культури визначають такі його основні особливості: послідовна передача від покоління до покоління, обов'язковість збереження механізмів колективної пам'яті через посередництво традиційного етнічного мистецтва, зокрема, певних національних цінностей.

Важливо визначити загальні умови формування національно ідентичності особистості в контексті засвоєння фольклорного пласти культури:

1) необхідність визначення світоглядних орієнтирів, які характеризують ментальну модель світосприйняття;

- 2) вироблення стійкої мотивації щодо необхідності вивчення фольклорного досвіду;
- 3) використання комплексу засобів етнізації у навчально-виховному процесі;
- 4) становлення первинних етнічних тенденцій світогляду в родинному середовищі;
- 5) залежність від етнічного оточення, традицій, мови спілкування, історичних факторів тощо;
- 6) здійснення виховного впливу крізь призму фольклорної традиції на всіх вікових етапах;
- 7) формування національної ідентичності молоді шляхом культурологічної освітньої підготовки;
- 8) розвиток сучасної культури в контексті фольклорної традиції.

Отже, саме величезна духовна робота через українську культуру та фольклор оберігала і розвивала протягом майже всього ХХ ст. ідентичність українства, яке перебувало під гнітом іноземних держав, формуючи його прагнення до самоствердження власного “Я”. Саме етнонаціональна самобутність, зокрема музичної культури, не дала можливості імперським централізмам знівелювати українські цінності, національну духовність, бажання свободи і власної державності. Не важко уявити долю українців, їхній історичний і політичний розвиток, які, залишившись без власної державної організації, не будучи господарями на власній землі, зазнавали агресивних асиміляційних культурних впливів, якщо б їм не вдалося зберегти національно-культурні надбання. Консолідували народ, те що складало основу національної культури, її неповторність, духовну традицію, ідейними провідниками якої були М.Вербицький, С.Воробкевич, М.Лисенко, С.Крушельницька, І.Франко, Т.Шевченко та багато інших українських просвітителів. У свій час К.Ушинський писав: “Якщо у нас є тверді релігійні і політичні переконання, які є основами нашого державного і суспільного побуту, то, звичайно, вони вийшли з народу. Якщо переконання ким-небудь століттями зберігалися, то, звичайно, народом. Народ сувро і ревно слідкував за їх збереженням і якщо б не було цієї сторожі, то ці переконання поступилися б іншим” [10, с. 535].

Література

1. Дзюба І. Починаємо з поваги до себе / І. Дзюба. – К., 2002. – 59 с.
2. Зязюн І. А. Пріоритетні принципи дидактики сучасної професійної освіти / І. А. Зязюн // Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету. Серія “Педагогічні науки”. – Миколаїв : МДПУ, 2001. – Вип. 4. – С. 11–22.
3. Зязюн І. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навчальний посібник / І. Зязюн, В. Семашко та ін. ; ред. М. М. Закович. – К. : Знання, 2007. – 567 с.
4. Кравчик-Василевская В. В защиту фольклора, или диалог между традицией и современностью / В. Кравчик-Василевская // Живая старина. – 1996. – № 4 (12). – С. 43.
5. Мистецтво у розвитку особистості : монографія / за ред., передмова та післямова Н. Г. Ничкало. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
6. Огієнко І. І. Українська культура / І. І. Огієнко. – К., 1918. – 89 с.
7. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура / Б. Н. Путилов. – СПб., 2003. – 464 с.
8. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька : навчальний посібник / О. П. Рудницька. – К. : ТОВ “Інтерпроф”, 2002. – 270 с.
9. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. / М. Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.
10. Ушинский К. Д. Общий взгляд на возникновение наших народных школ / К. Д. Ушинский // Ушинский К. Д. Избр. пед. соч. – М. : АПН РСФСР, Учпедгиз., 1945. – 567 с.